

SANOAT KORXONALARINING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Uktamov Xusniddin Faxriddinovich -
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi

doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss3/a59

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmini takomillashtirish masalalari keng yoritib berilgan. Shuningdek, korxonaning iqtisodiy xavfsizligini o'rgangan olimlarning ilmiy-nazariy ishlari tahlil qilingan. Bundan tashqari doiraviy iqtisodiyot innovatsiyalarini amalga oshirishning belgilovchi omillari va ularning sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri va sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmi yoritilgan. Qolaversa, sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmini takomillashtirish bo'yicha xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: sanoat korxonalari, iqtisodiy xavfsizlik, boshqaruv qarorlari, iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmi, ichki tahdidlar, tashqi tahdidlar, barqaror rivojlanish.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Уктамов Хусниддин Фахриддинович -
Ташкентский государственный экономический
университет самостоятельный искатель

Аннотация. В данной статье подробно освещены вопросы совершенствования механизма обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий. Также были проанализированы научно-теоретические работы ученых, изучавших экономическую безопасность предприятия. Кроме того, освещены определяющие факторы внедрения инноваций циркулярной экономики и их влияние на экономическую безопасность промышленных предприятий и механизм обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий. Кроме того, даны выводы и предложения по совершенствованию механизма обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий.

Ключевые слова: промышленные предприятия, экономическая безопасность, управленческие решения, механизм обеспечения экономической безопасности, внутренние угрозы, внешние угрозы, устойчивое развитие.

IMPROVING THE MECHANISM FOR ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Uktamov Xusniddin Fakhriddinovich -
Tashkent State University of Economics
Independent researcher

Abstract. In this article, the issues of improving the mechanism of ensuring the economic security of industrial enterprises are covered in detail. Also, the scientific and theoretical works of scientists who studied the economic security of the enterprise were analyzed. In addition, the determining factors of the implementation of circular economy innovations and their impact on the economic security of industrial enterprises and the mechanism of ensuring the economic security of industrial enterprises are highlighted. In addition, conclusions and suggestions on improving the mechanism of ensuring the economic security of industrial enterprises are given.

Keywords: industrial enterprises, economic security, management decisions, mechanism of ensuring economic security, internal threats, external threats, sustainable development.

Kirish. Mamlakatimiz milliy iqtisodining hech bir tarmog'i samarali va mo'tadil tashkil qilingan axborot infratuzilmasisiz faoliyat ko'rsatishi mumkin emas. Hozirgi kunda milliy axborot resurslari har bir davlatning iqtisodiy salohiyatini tashkil qiluvchi omillaridan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu resursdan samarali foydalanish mamlakat xavfsizligini va demokratik axborotlashgan jamiyatni muvaffaqiyatli shakllantirishni ta'minlaydi. Taraqqiyotning hozirgi bosqichida sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega vazifa hisoblanadi. Negaki, iqtisodiyotning xavfsizligi ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga

doir qarorlarni qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi[1]. Iqtisodiy tizimdagi har qanday o'zgarish turli xavf-xatar va tahdidlar namoyon bo'lishi bilan birgalikda kechadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmonida ham iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish uchun tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish lozimligi keltirilgan [2]. Mamlakatimizda sanoat

korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq nazariy muammolarga quyidagilarni kiritish mumkin: iqtisodiy adabiyotlarda xavfsizlik tizimining, ular tarkibida iqtisodiy xavfsizlikning o'rni va ahamiyati ochib berilmaganligi; iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi va uning turlari bo'yicha mamlakatimiz olimlari o'rtasida hamon bir to'xtamga kelinmaganligi; sanoat korxonasining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash yo'llari bo'yicha konseptual yo'nalishlarning ishlab chiqilmaganligi kabilarni kiritish mumkin [3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Iqtisodchi olimlar yo'qotishlarni minimallashtirish, mulki ustidan nazoratni ta'minlash, axborot va huquqiy xavfsizlikni ta'minlash va korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash masalalarini ko'rib chiqdilar. Rossiyalik olimlardan V.K.Senchagovning nuqtayi nazaridan korxonaning iqtisodiy xavfsizligi omillar kombinatsiyasini o'z ichiga oladigan, faqat ichki holatga bog'liq bo'lmagan, korxonaning tashqi atrof-muhit ta'siri va korxonaning iqtisodiy tahdidlarga ko'radigan chora-tadbirlari majmuyi deb ta'rif beriladi [4].

A.G.Porshnev, Z.P.Rumyanseva va N.A.Salomatinning ta'kidlashicha, iqtisodiy xavfsizlik tashqi muhitdagi o'zgarishlarga o'z vaqtida javob berishdan iborat bo'lib, bu korxonada mavjud sharoitlarga moslashishini ta'minlaydi [5].

L.P.Goncharenko fikriga ko'ra, korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tahdidlarning oldini olish va korxonaning barqaror ishlashini ta'minlash uchun resurslardan samarali foydalanish holati sifatida talqin etiladi. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarning kombinatsiyasi bilan tavsiflanadi [6].

A.H.Glyumov va Y.P.Kiselitsy ta'kidlashicha, korxonaning iqtisodiy xavfsizligi sifat va miqdoriy iqtisodiy xavfsizlik darajasi ko'rsatkichlarining yig'indisi bilan tavsiflanadi, ularning asosiysi iqtisodiy xavfsizlik mezonlari bo'yicha korxonada resurslaridan foydalanish holatini baholash orqali aniqlanadi [7]. Biroq ularda sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash yo'llari masalasi keng tadqiq qilinmagan.

Sanoat parklarining ta'siri va ularning atrof-muhitga ta'sirini institutsional tartibga solish N.Shevchuk va boshqalar tomonidan tekshiriladi [8]. Kryuvda va boshqa olimlar eko-innovatsiyalar va aylanma iqtisod texnologiyalarini joriy etish bilan fazoviy rivojlanishning uyg'unligini tahlil qilish uchun uslubiy asboblarga to'plamini ishlab chiqdi. Aylanma iqtisodiyot konsepsiyasini qo'llash shartlarini biznes modellashtirish Ferasso va boshqalar tomonidan tasvirlangan va zamonaviy texnologiyalar va moddiy ta'minlash, qayta ishlash va resurs ta'minot zanjirlarini o'zgartirish umumlashtirilgan tadqiqotlar ochib berdi [9]. Aylanma iqtisodiyot texnologiyalarini qo'llashda sanoat korxonalarida ish-

lab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish texnologiyalarini qo'llashni o'rganib chiqdi [10].

Tkachenko, Gonchar va Rementsovni iqtisodiyotning ushbu sohasining asosiy olimlari deb hisoblash mumkin. Shunday qilib, Tkachenko va boshqalar modernizatsiya va innovatsiyalarning sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizlik holatiga ta'siri asoslarini o'rgangan. Doiraviy iqtisodiyoti (CCE) texnologiyalari ham yasxil innovatsiyalar va sanoatning energiya xavfsizligiga tegishli. Latifah M. Alsarhan va boshqalar tomonidan o'tkazilgan tadqiqot dairese texnologiyalar, sanoat innovatsiyalari va energiya xavfsizligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib beradi [10].

Iqtisodiy xavfsizlikning moliyaviy jihatlari olimlar Gonchar va boshqalar tomonidan ochib berilgan. Rementsov sanoat ishlab chiqarish salohiyati va texnologiyasining korxonalarining iqtisodiy xavfsizligiga ta'sirini ochib beradi [11].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash maqsadida ilmiy-tadqiqot faoliyati olib borishning mushohada, induksiya va deduksiya, dinamik qatorlar, analiz va sintez, monografik tadqiq etish, tizimli tahlil, taqqoslash va boshqa usullardan foydalanildi.

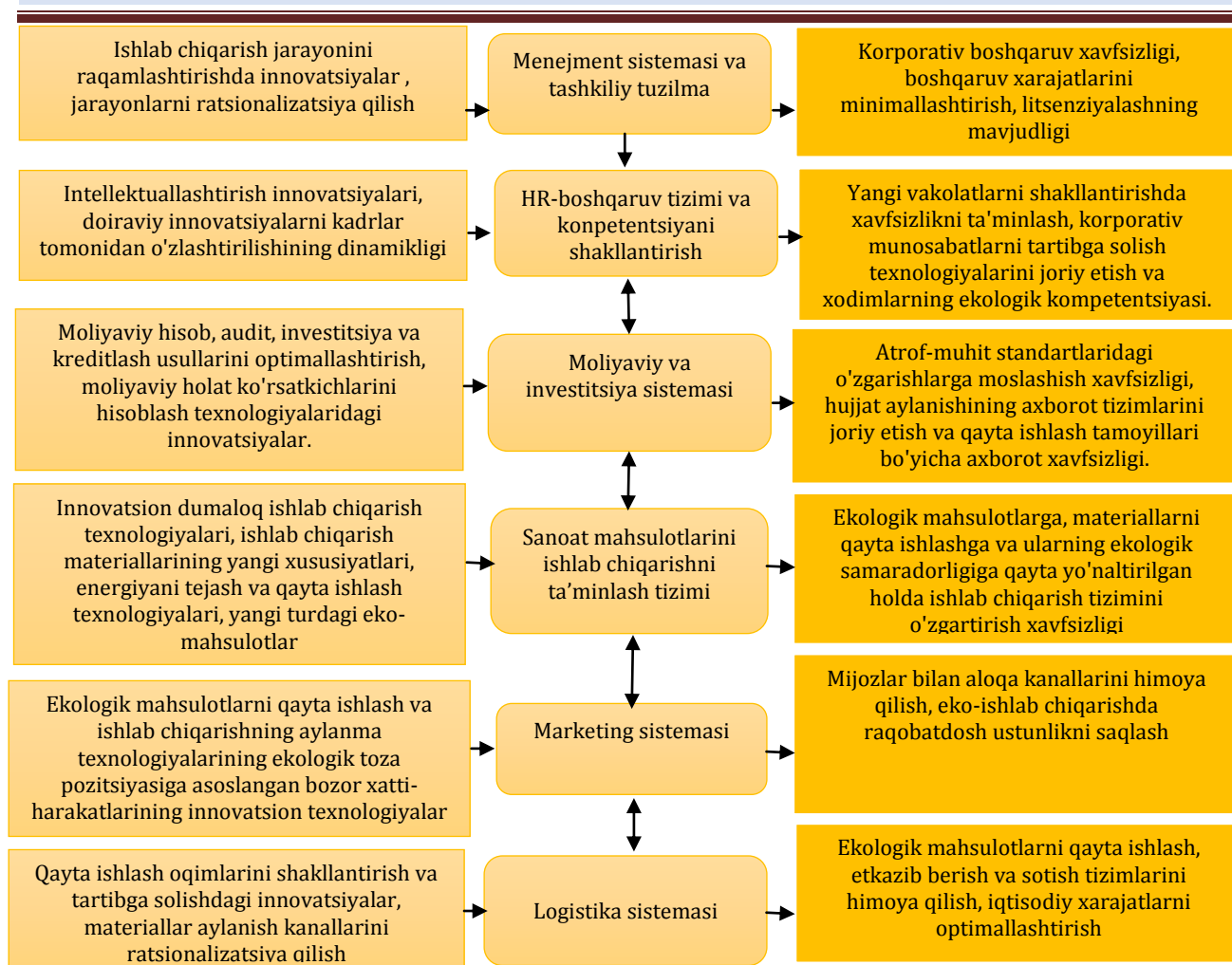
Tahlil va natijalar. Hozirgi vaqtga kelib, kompyuter-kommunikatsiya texnologiyalari kundan kunga tez rivojlanib bormoqda. XXI asrga kelib, kompyuter texnologiyalari kirib bormagan sohaning o'zi qolmadi va bu doiraviy iqtisodiyot innovatsiyalarini amalga oshirishning belgilovchi omillari va ularning sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri orqali amalga oshirilib kelinmoqda (1-rasm) [12].

Biz aylanma iqtisodiyot innovatsiyalarining sanoat korxonalarini xavfsizligiga ta'siri modelini asoslashni taklif qildik. ("3 R" (resurs, qayta ishlash, natijalar)). Iqtisodiy xavfsizlik tizimining 3 R modelidagi sanoat korxonalarining aylanma iqtisodiyoti konsepsiyasidagi integratsiyalangan parametrlarga funksional bog'liqligi profilaktik himoyani shakllantirishda energiya samaradorligi va resurslardan foydalanish rentabelligi maqsadlarini birlashtirish orqali amalga oshiriladi va bu orqali sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmini ishlab chiqdik (2-rasm) [13].

Samaradorlik ko'rsatkichlari guruhiga quyidagilar kiradi [14]:

- aylanma iqtisodiyot texnologiyasini qo'llash ko'lami (korxonaning texnik-texnologik va moddiy-texnik bazasini qamrab olish ulushi);
- ishlab chiqarish salohiyati qiymatining o'zgarish tezligi;
- aylanma iqtisodiyotning innovatsion investitsiya texnologiyalarini joriy etishning rentabelligi;
- investitsiya faoliyatining rentabelligi;
- ekologik tovarlarning bozor ulushi o'zgarishi.

SANOAT IQTISODIYOTI

1-rasm. Doiraviy iqtisodiyot innovatsiyalarini amalga oshirishning belgilovchi omillari va ularning sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri

Manba: muallif ishlanmasi.

Modelni rasmiylashtirishning ikkinchi bosqichi – baholash tizimidagi ko'rsatkichlarning ahamiyatini aniqlash. Ushbu bosqichda ekspert baholash vositalaridan foydalaniladi va natijalarning dolzarbligi uchun bir qator talablar qondiriladi [15]:

- ko'rsatkichlarning qiymatlari 0-1 oralig'ida belgilanadi;

- bir parametr bo'yicha ko'rsatkichlarni baholash yig'indisi bittaga (100 %) teng bo'lishi kerak;

- baholash natijalari izchil va ishonchli bo'lishi kerak;

- olingan natijalarga ko'ra ball o'zgarishlari sonini olamiz, qiymatlarni belgilash bosqichini 5 birlikka o'rnatamiz.

Ekspert baholashlarining izchilligi muvofiqlik koeffitsiyentini qo'llash orqali aniqlanadi. Shu bilan birga, 1 ga yaqin muvofiqlik koeffitsiyenti qiymati qabul qilinadi va 0,4 dan kam bo'lsa, qabul qilinishi mumkin emas.

$$\omega = \frac{12 \sum \Delta^2}{n^2(m^3 - m)} \quad (1)$$

bu yerda: n – so'rov qilingan ekspertlar miqdori;

m – ko'rsatkichlarning olingan qiymatlaridagi o'zgarishlar miqdori;

Δ – og'ish.

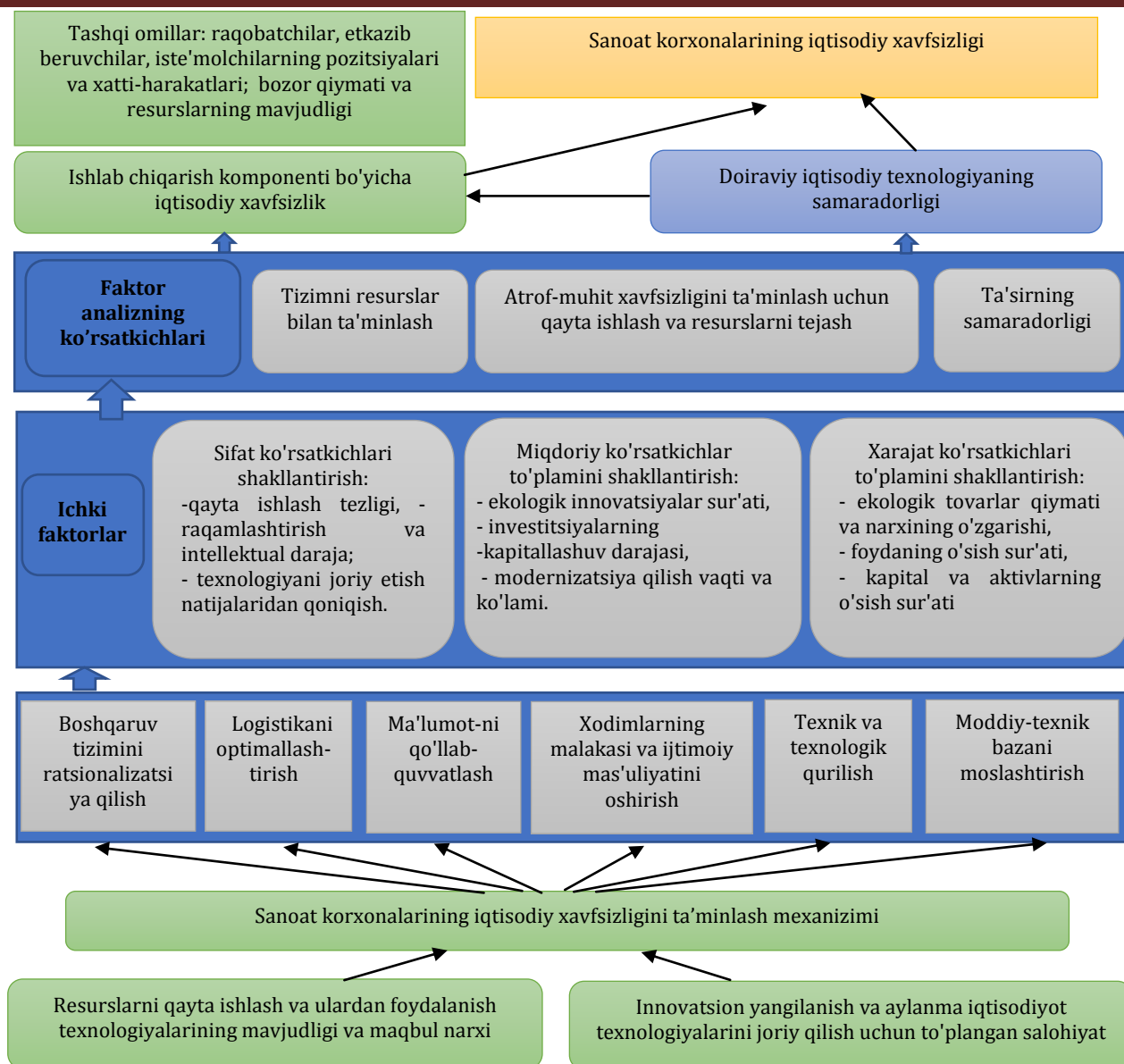
O'rtacha darajalar yig'indisi bo'yicha og'ish quyidagi formula bo'yicha topiladi:

$$\sum p = n \times (m + 1) \div 2 \quad (2)$$

Aylanma iqtisodiyot konsepsiyasining sanoat korxonalari iqtisodiy xavfsizligi tizimiga ta'sirini o'tkazilgan baholash sanoatning alohida tarmoqlarining monopoliyasini ta'kidlash imkonini beradi va texnologiyani yangilash, ekoinnovatsiyalar darajasiga bog'liqlikning umumiy manzarasini ko'rsatadi. Natijalar nazariy bayonotlar, amaliy modellashtirish va korxonalar faoliyatining faktik ma'lumotlari asosida hisob-kitoblar asosida olinadi.

Olingan natijalar aylanma iqtisodiyotning innovatsion texnologiyalarini joriy etish va iqtisodiy xavfsizlikning zarur darajasini ta'minlash bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilishga yordam beradi [16]. Tadqiqot sanoatning energiya xavfsizligi xavf-xatarlarini aktuallashtirishga asoslangan. Aylanma iqtisodiyotning innovatsion texnologiyalari iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

SANOAT IQTISODIYOTI

2-rasm. Sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmi

Manba: muallif ishlanmasi.

Chiqindisiz sanoat va qayta ishlash nafaqat resurslarni, balki energiyani ham tejash imkonini beradi. Shu sababli energiya tahdidlari sharoitida aylanma texnologiyalardan foydalanish nafaqat iqtisodiy xavfsizlikni, balki innovatsiyalar va mahsulotlarning raqobatbardoshligini ham ta'minlaydi. Asosiy raqobatdosh ustunliklar va ma'naviy kafolatlar – resurslar bilan ta'minlash, resurslarni tejash va sanoat samaradorligi.

Aylanma iqtisodiyot texnologiyalarining mavjudligi va ularning sanoat korxonalarining raqobatbardosh holatiga ta'siri asosiy xavfsizlik omiliga aylanmoqda. Aylanma iqtisodiyot innovatsiyalarini qo'llash samaradorligi bo'yicha strategik ko'rsatmalar modernizatsiya va rekonstruksiyaning ustuvor yo'nalishlariga aylandi. Shuning uchun aylanma iqtisodiyotda yangi innovatsiyalarni topish uchun olib borilayotgan tadqiqot mavzusini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Resurslar bilan ta'minlash, re-

surslarni tejash va rentabellik darajasini sozlash xavfsizlikni strategik boshqarishda qo'llanilishi kerak [17]. Sanoat korxonalarining energiya xavfsizligi aylanma iqtisodiyot texnologiyalarini qo'llash xavfsizligiga asoslanadi. Shuning uchun qaror qabul qilish tizimini shakllantirish bo'yicha keyingi tadqiqotlar taklif etilayotgan ko'rsatkichlar tizimi bilan muvofiqlashtirilishi va monitoring tizimini joriy etishi kerak. Ushbu jarayonni strategiklashtirish aylanma iqtisodiyot texnologiyalarini takomillashtirish yo'nalishlari, innovatsion rivojlanishni intellektuallashtirish imkoniyatlari, ekoinnovatsiyalar, kadrlar tizimini shakllantirish hamda iqtisodiy xavfsizlikni moliyaviy va moddiy-texnik ta'minlashni o'z vaqtida uyg'unlashtirishga yordam beradi. Kerakli ko'rsatkichlarning axborot mazmunini shakllantirish iqtisodiy risklarni o'z vaqtida baholashni ta'minlaydi. Iqtisodiy va energetik tahdidlarni aniqlash va tizimlashtirish davriy iqtisodiyotning inno-

vatsion texnologiyalari tendensiyalarining o'zgarishini prognoz qilishning zarur shartidir.

Xulosa va takliflar. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha konseptual yo'nalishlar iqtisodiy adabiyotlarda deyarli yoritilmaganligini inobatga olib, ishda quyidagilarni tavsiya qildik:

- korxonada hududini qo'riqlash tizimini mukammallashtirish va ularni zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlash;
- korxonada mulkini (asosiy vositalar, tovar zaxiralari, xomashyo va materiallar, yarimtayyor mahsulotlar, tayyor mahsulotlar kabilar) asrash tizimini yaratish va uni muttasil takomillashtirib borish;

- korxonalar mulkini tashish jarayonida xavfsizlikni ta'minlash masalasini zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda takomillashtirish;

- korxonalarining axborot va ilmiy-texnik xavfsizligini ta'minlashni takomillashtirish;

- korxonada rahbariyati va mulk egalari xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq tadbirlarni ishlab chiqish va takomillashtirish;

- korxonada sodir bo'ladigan o'g'rilik va qo'poruvchilik bilan bog'liq hodisalarning huquqni muhofaza qiluvchi organlarga tezlik bilan yetkazish tizimini takomillashtirish;

- korxonaga kirish-chiqishning optimal rejimini joriy qilish.

Manba va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Uktamov H.F. *Problems of Evaluation and Procuring Economic Security At Enterprises. Asian Journal of Technology & Management Research. Vol.10 – Issue: 01 [Jun-2020]. 123-129. <http://globalimpactfactor.com/asian-journal-of-technology-management-research>.*

2. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралда қабул қилинган ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.*

3. Dwijendra N.K.A., Jalil A.T., Abed A.M., Bashar B.S., Al-Nussairi A.K.J., Hammid A.T., ... & Uktamov K.F. *Improving the transition capability of the low-voltage wind turbine in the sub-synchronous state using a fuzzy controller. Clean Energy, 2022, 6(4), 682-692.*

4. Khasanov K.N., Baratova D.A., Uktamov K.F., & Abdusattarova D.B. *Improving the Practice of Attracting Financial Resources from the International Capital Market to the Corporate Sector of the Economy. In ICFNDS (pp. 718-727). 2021.*

5. Sari A., Abdelbasset W.K., Sharma H., Opulencia M.J.C., Feyzbaxsh M., Abed A.M., ... & Uktamov K.F. *A novel combined power generation and argon liquefaction system; investigation and optimization of energy, exergy, and entransy phenomena. Journal of Energy Storage, 2022, 50, 104613.*

6. Brown R. & Mason C. *“Looking inside the spiky bits: A critical review and conceptualisation of entrepreneurial ecosystems”.* *Small Business Economics, 2017, 49 (1): 11-30.*

7. Rakhmonov A.N., Tukhtabaev J.S., Eshbaev A.X., Uktamov K.F., Tillaeva B.R., Taylakova D.B., ... & Saidov M.A.O.L. *Economic And Legal System Of Elections And Characteristics Of Electoral Legislation In Germany. Int. J. of Aquatic Science, 2021, 12 (2), 3008-3016.*

8. Уктамов Х.Ф. *Саноат корхоналари иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўллари. «O'zbekistonda ilmfan va ta'lim masalalari: muammo va yechimlar» mavzusidagi 33-sonli konferensiya materiallari. 171-173-b. https://t.me/online_conference_materials*

9. Уктамов Х.Ф., Файзиев Р.А. *Роль эконометрического моделирования в обеспечения устойчивого экономического роста страны. Молодежь в науке: новые аргументы/новые аргументы, 2018 й. 16-февраль. С. 45-50. <file:///C:/Users/Admin/Downloads/2308>*

10. Hizam-Hanafiah M., Soomro M.A. *The Situation of Technology Companies in Industry 4.0 and the Open Innovation. J. Open Innov. Technol. Mark. Complex. 2021, 7, 34 [CrossRef].*

11. Komolov O.O. *Deglobalization and the “Great stagnation”.* *International critical thought. 2020, 10 (3): 424-439.*

12. Dwijendra N.K.A., Jalil A.T., Abed A.M., Bashar B.S., Al-Nussairi A.K.J., Hammid A.T., ... & Uktamov K.F. *Improving the transition capability of the low-voltage wind turbine in the sub-synchronous state using a fuzzy controller. Clean Energy, 2022, 6 (4), 682-692.*

13. Khodjamuratova G. & Uktamov F. *The Role of Economic Security in The Company Management System. Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN, 2249 (0892). 2022.*

14. Revko A., Butko M., Popelo O. *Methodology for Assessing the Influence of Cultural Infrastructure on Regional Development in Poland and Ukraine. Comp. Econ. Res. Cent. East. Eur. 2020, 23, 21-39 [CrossRef].*

15. Kwilinski A., Kuzior A. *Cognitive Technologies in the Management and Formation of Directions of the Priority Development of Industrial Enterprises. Manag. Syst. Prod. Eng. 2020, 28, 133-138 [CrossRef].*

16. Acerbi F., Taisch M. *Information Flows Supporting Circular Economy Adoption in the Manufacturing Sector. IFIP Adv. Inf. Commun. Technol. 2020, 592, 703-710.*

17. Prokhorova V., Iarmosh O., Shcherbyna I., Kashaba O., Slastianykova K. *Innovativeness of the creative economy as a component of the Ukrainian and the world sustainable development strategy. IOP Conf. Ser. Earth Environ. Sci. 2021, 628, 12035.*